

FOGLALKOZÁSÁNAK FŐ TÁRGYA AZ ISTENÁLDOTTA NÉP Edvi Illés Pál néprajzi írásai

UJVÁRY ZOLTÁN

Írói munkásságának, lelkészi hivatásának, közéleti tevékenységének hitvallását és célját így jelölte meg Edvi Illés Pál, a 19. század jeles személyisége, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, vidéken élő evangélikus lelkész, a népélet megfigyelője, az első jelentős elemi iskolai tankönyv szerzője. Tevékenységének első nagy szakasza az 1848/49-es szabadságharc előtti időszakra esik, arra a romantikától sem mentes korra, amikor a reformeszmék a társadalom széles rétegét, különösképpen az értelmiséget a nemzet felemelésére, a nép felé való fordulásra mozgósították. A szó nemes értelmében a nép között élt. Behatóan foglalkozott a köznép életkörülményeivel, művelődésének előmozdításával. Rendkívül fontosnak tartotta a gyermekek iskoláztatását. Nagy sikerű tankönyvet készített. Gyűjtötte a népdalokat, megfigyelte és leírta a népszokásokat. Cikkeit, tanulmányait különböző folyóiratok, napilapok és más kiadványok közölték. Néprajzi, honismereti írásait alább a rövid életpálya-vázlat után ismertetjük.

A Győr megyei Réti községben született 1793. június 29-én. Iskoláinak alsó osztályait otthon végezte, majd a soproni liceumban 1812–1813. években folytatta. Az iskolai évek befejezése után pár évig házitanitóságot, magánoktatást vállalt. Amikor lehetősége nyílt, Németországba utazott, ahol Jénában és Tübingában teológiai tanulmányokat végzett. Hazatérve 1817-ben káplánként szülőfalujában, Rétiben apja mellett szolgált, de egy év múlva már Nagygeresden (Sopron m.) lelkészkedett, öt év múltán Vanyolára (Veszprém m.) költözött, ott 1826-ban megnősült, majd 1831-ben a nemesdömölki (Vas m.) gyülekezetnek lett a prédikátora. Nemesdömölkön 32 évig, 1863-ig volt lelkész. Papi pályája befejezése után Pestre költözött, ahol 1871. június 22-én elhunyt. Sírkövének feliratát maga szövegezte: *Itt nyugszik Edvi Illés Pál, ág. ev. esp. lelkész és m. t. akad. tag szül. 1793. meghalt... Volt ő pap, férj, atya, író és hő népbarát E kövel jó fija Tisztelte sírhalmát.*

A néprajzi irodalomban Edvi Illés Pál többször említett írása a *Miben áll a Magyar-Nemzetiség?*, amely 1835-ben a *Magyar Hazai Vándor* c. kiadványban jelent meg. Rendkívül fontos – napjainkban is aktuális – az a kérdés, amit a cím jelez. A 19. század első felében a nép felé forduló, az értelmiséget lelkesítő reformkorban sokan foglalkoztak a magyarság nemzeti jellegzetességével, a magyar ember karakterének jellemző jegyeivel. Már a századelőn, az Erdélyi Múzeum 1815. évfolyamában több cikk utal erre. Az egyik a magyar ember kedvességét, „nyájasságát, nyíltszívűségét” hiányolja, a másik arról szól, hogy „a magyar nép igen durva és bárdolatlan”, bár a szerző dicséretnek tekintti, mondván, hogy ez a „szabad nemzetek tulajdonságai” közé tartozik. Ellenpéldaként Kínát említi, ahol „a pálca uralkodik”, a kínai nép a leggyávább az egész földön. Más népekkel való részletesebb összehasonlítást Csaplovics János tesz a Tudományos Gyűjteményben jóval Edvi Illés Pál cikke előtt (1822., IV. k.). Ő a hazai más népekkel

(szlovák, német, ruszin, szerb stb.) való hasonlítás alapján egy-egy tulajdonságra vonatkozóan jellemez. Egy másik szerző – Kovácsóczy Ádám – ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben terjedelmes cikkben értekezik a magyarságról. Írásának címe jelzi azt a problémát, ami az akkori szemléletet meghatározta: *Mi az oka, hogy a' Külföldiek, és Hazánkban lakó Idegenek többnyire balul ítélnék a' Magyar Nemzetről* (1882. IX. k.). Tényként írja, hogy más népek a magyart „*idomtalan, faragatlan, tudatlan, vad nemzetnek*” tekintik.

Az ehhez hasonló vélemények a 19. század elején szinte általánosak. Nem véletlen tehát, hogy Edvi Illés Pált is foglalkoztatta ez a kérdés és a harmincas évek közepén ő is választ igyekezett keresni arra, hogy valójában hogyan és miképpen jellemezhető a magyar nép. Olyan művet kell írni a magyarságról, amely számos szempont alapján megállapítja, hogy mi a magyar, mi tekinthető egyértelműen magyarnak, milyen jellemző jegyek azok, amelyek csak a magyar népnél ismeretesek, mert „*a' nemzetiség leírásában csak az jöhet tekintetbe, a' mi valóban eredetileg magyar és nemzeti*”. Az ilyen munka nem alapulhat etnográfiai szemléleten, „*mert az ethnographia úgy rajzolja a' népet, valamint azt találja, minden divatózó szokásaival és tulajdonival; azzal semmit nem gondolván, ha eredetiek e' azok avagy kölcsönöztek, egyedüli sajátosága e' a' nemzetnek, vagy közösek más többiekkel is.*”

Ebből nem csak az tűnik ki, hogy az etnográfia a 19. század első felében nem azonos a későbbi, mai jelentéstartalommal, hanem az is, hogy Edvi Illés Pál már világosan felismerte az etnikai sajátosságok – mai gyakran használt terminológia szerint az etnikus specifikumok – vizsgálatának és meghatározásának szükségességét. Felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti vonásokat a „*középnél*” kell keresni, mert „*a' nemzetiség leg épebben*” ott maradt fenn. A vizsgálathoz Edvi Illés Pál olyan kérdéscsoportokat állított fel, amelyeknek a szempontjaival évtizedekkel, majd csak nem száz évvel megelőzte a kérdőíves néprajzi kutatást. (Hasonló szempontokat a XIX. században Greguss Ágost adott a népköltészet gyűjtésére való felhívásban.)

Melyek azok a kérdéskörök, amelyeket Edvi Illés Pál a gyűjtőknek és a nemzet-karakterről készítő munká megírójának ajánlva fontosnak tekint?

A nyelvet veszi elsőként. Nem nyelvészeti a szempont, hanem folklorisztikai: példabeszédek, közmondások, szólások vizsgálata. E körbe tartozónak veszi a népdalokat is. A példabeszédekre Dugonicsot említi, megjegyezve, hogy a két kötet anyagának a fele nem magyar. Ajánlja Szirmay könyvét, a *Hungaria in parabolis*-t. A népdalokkal kapcsolatban sajnálkozva írja, hogy a népdalok „*őhajtott gyűjteménye még mindeddig hiányzik nálunk*”. Dicsérőleg utal az angolokra, akik már kinyomtatták dalaikat. Az e körbe tartozó anyagról a nyelvvel összefüggésben írja: „*ebben fekszik nemzetiségünk legnagyobb ereje*”.

A folklór területére tartozó témákat három csoportba sorolja. A *Nép-innepek* cím alatt néhány, magyarnak tekintett jellegzetes alkalmat említi: aratáskor a kalászkoszorú átadása; bíróválasztás; bihari leányvásár; Balázs- és Gergely-járás. Ez utóbbihoz közli a diákok kántáló versét. Néhány „*nevezetesebb szokást*” sorol fel: a toborzásról, verbunkról jó leírást nyújt. Mint sokan mások jóval később is, magyar eredetű táncnak tekinti a verbunkost. (Réthei Prikkel Marián magyarság táncairól írt munkájának egyébként gazdag irodalmában nem szerepel.) További példák: mészárosok öreglegény választása; tyúkverő; halotti tor és paszita. Úgy véli, az utóbbi kettő „*alig igazi nemzetiek*”. A *Babonák* cím alatt számos hiedelmet, szokást, hiedelemalakot sorol fel és ajánl figyelembe. Ír a boszorkányokról, a garabonciás diákról, temetési szokásokról, hiedelmekről, az aprószenteki korbácsolásról, említi a nagypénteki mosdást, a húsvéti öntözést, a Szent

Iván-napi tűzrakást és más szokást, hiedelmet, amely a nemzeti karakter megrajzolásához fontos. Leírja a *Luca-ostor* készítését. Erről nem tesz említést a néprajzi irodalom. A legények Luca napján ostor fonásába kezdenek. Mindennap tesznek rajta egy műveletet karácsony estig. Akkor az ostorral a falun végig „durrogatnak”. A Luca-ostor „hatós szer a boszorkányok ellen”. A *Gyermekek' játékaik és más mulatságok* c. témakörben nemcsak a gyermekek játékaikról ad rövid ismertetést, hanem itt említi meg a farsangi, fonóházi játékokat és mulatságokat. A fonóban „pipáznak, beszélgetnek, meséznek, tréfákat üznek. Itt olvashatnak ... *Istóriák, Argirusról, Stilfridről, Markalfról... itt találni Rontó Pált, a' Hármás Históriait... itt hallani találós meséket, köznépi danákat... és sok paraszti tréfákat*”.

A gyűjtési, feldolgozási iránymutatójában Edvi Illés Pál néhány fontosnak tartott tárgyi néprajzi kérdésre is felhívja a figyelmet. Így szól a gazdálkodás, a termények, étel-ital és viselet nemzeti karakterre utaló vonásairól.

Edvi Illés Pál célirányos kutatásra és a tematikus feldolgozásra példát ad. Észrevette azt is – szól róla –, hogy vannak olyan „*danák, amelyek nem tiszta fülekbe valók*”. Bizonyára nem véletlenül utal rá. Ezek is árnyalják a köznép ismeretanyagát.

Edvi Illés Pál tanulmánya a magyar folklór, néprajz tudománytörténetében kiemelkedő jelentőségű. Elsősorban azért, mert szinte az egész magyar népi kultúrára – tárgyra és szellemre egyaránt – tekint, felismerve azt, hogy a magyar népi műveltséget, a nemzeti karakter jellemző jegyeit a nép hagyományainak összességében kell keresni és vizsgálni. Ösztönösen ráértett arra, hogy a köznép (jobbágy, paraszt, kézműves) alkotja a nemzetet, s ha azt akarjuk tudni, hogy mi a magyar, akkor figyelmünknek erre kell irányulni, mert csak így kaphatunk hiteles képet a magyarságot jellemző jegyekről.

Edvi Illés Pál tanulmányának megjelentetését követően is számos cikkben közölte néprajzi megfigyeléseit. Nem beszélhetünk egy-egy téma részletes feldolgozásáról, de azok a példák, amelyeket röviden vagy részletesebben bemutat, hitelesek és fontos adalékkul szolgálnak a 19. századi népi kultúra vizsgálatához. Több olyan cikket írt, amely az ünnepekről, azokhoz kapcsolódó szokásokról szól. Lelkészi érzelemmel medítál a vasárnap eredetéről, a vallási és népéletben való fontosságáról. Érdekességként említi meg, hogy hazánkban egyetlen helységnevben sem szerepel vasárnap, ellenben szombat és más köznap számos helynévben előfordul. A vasárnapot az emberek a hetedik napként tisztelik. A hetes szám a népek hagyományában megkülönböztetett számként szerepel. A hetedik napra helyezett vasárnapot a keresztények mindig nagy tiszteletben tartották. Szent István vasárnapra dologtiltást rendelt el: „*ha valaki ezen a napon vonós marhákkal dolgozik, attól ökrei vétessenek el és áruk osztassék ki a szegényeknek*”.

A Vasárnapi Újság hasábjain a nagy egyházi ünnepekről – húsvét, pünkösd, karácsony – elmélkedik, történeti adatokat, népszokásokat említ. Húsvét kapcsán főleg a tojásról, a tojásfestésről ír. A tojást az élet jelképének tekinti: Arisztotelészt idézi: „*Mind, ami él, tojásból kél*”. A piros tojás készítésének az eredetét a kereszténység előtti időkre vezeti vissza. A pogány népek a tavasz kezdetekor színes tojásokkal kedveskedtek egymásnak. A színes tojás a keresztényeknél is tavaszi ünnephez kapcsolódik. Ez az ünnep Krisztus feltámadásának az örömmünnepe. A hosszú böjt után tojás is fogyasztható és „*örömszínre megfőstve s kicifrázva*” ifjú szerelmesek egymásnak adják és gyermekeket ajándékoznak meg vele.

A karácsony ünnepéről hosszabban értekeznek. Néprajzi szempontból a karácsonyi pulykaevés szokása érdemel figyelmet. Az írásból kiténik, hogy a magyarok karácsonyesti ételei között a pulyka nem szerepelt. Erről Edvi Illés a spanyolok nemzeti szokásáról beszél. Madridban karácsonykor minden háznál pulykastült van az ünnepi aszta-

lon. A sült pulyka nem sok idő múltán a múlt század második felében a magyar polgárok karácsonyi vacsorájának is hagyományos étele lett.

Egy kisebb cikkben foglalkozik a farsanggal. A farsang minden európai népnél a házasság, a szórakozás időszaka mind a köznépnél, mind az úri rendben levőknél. A mulatság különösen farsang végére – a magyaroknál húshagyókeddre – jellemző. Ekkor álarcos, lármás utcai felvonulásokat tartanak, tivornyáznak, esznek, isznak az emberek. A nem keresztények szinte borzadva nézik az európai népek farsangi szokásait. Ide kapcsolódóan Edvi Illés egy „korábbi időkből” való adomát említi: „*A párisi török követ, ki látván Párisban a Carnevalt, és az utána következett hamvazó szerdai ceremóniát, így írt haza Konstantinápolyba egy barátjának: Van az évnek egy bizonyos része, midőn a franciáknak elmegy az eszök; és néhány hét múlva, egy arra rendelt napon, port hintenek a fejökre, mely által eszöket ismét szerencsésen visszanyerik.*”

Népmonda nyomán a Vas megyei két Mesteri nevű falu nevének eredetét magyarázza. Bemutatja a szőlővel, gyümölcsfákkal gazdagon telepített tájat, a Ság hegyet, amelyen sziklabarlangban egy remete tanyázott, akiről *Vas Pál lyukjának* nevezték el. A hegy tetején az ormon körben egy téglalapú fal romjai láthatók. Erről „*a nép szájában az a monda van elterjedve, hogy oda Vak Béla (uralk. 1131–1141) akart régenteen mulatókastélyt építeni*”. A munkálatokhoz német mestereket hívatott. Az építés elkezdése után röviddel a király Fehérvárról odalátogatott. Úgy tapasztalta, hogy a hely megközelítése nehéz, a munkát abbahagyatta. A kőműveseknek azonban ígérete szerint a Ság hegy alatt birtokot adományozott. A munkások főnökét *Meisternek* hívták. Róla nevezték el azt a falut, amelyet a német kőművesek alapítottak *Meisterdorf*-nak. Az alapítók utódai elmagyarosodtak, a falu neve *Mesteri* lett. Később közelben egy másik falu is létesült. Így az egyik Felsőmesteri, a másik Alsómesteri nevet kapta. A német lakosok magyarrá váltak. A régi matrikulákban német nevek szerepelnek, de Edvi Illés idejében már magyarra fordított családnevek (*Hoferből* Udvardi, *Königből* Király stb.) ismereteseek.

Hasonlóan faluismertetést ad Zalaistvándról. A Zala folyó menti mintegy 700 lélekszámú község lakossága földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Nagycsaládi közösségben élnek. Az „*életmódor ősrégi pátriarchai*”. A családfő – nem mindig a legidősebb férfi – vezeti, irányítja a ház népét, a munkát. A falu lakosai becsületesek, tisztességesek, egymást segítik a mezői munkákban, építkezésben és egyéb közös feladat végzésében. Mindnyájan vallásosak, buzgón járnak a templomba, gyermekeik szorgalmasan tanulnak. Házasságkötés egymás között történik, a legények más faluból nem nőülnek, így az egész falu lakossága egymással rokonságban áll. Nagy és népes lakodalmat tartanak, amely vasárnap kezdődik és kedden végződik. Zalaistvánd ideális faluként jelenik meg az olvasó előtt, s a vidéki élet romantikáját sugallják a következő hangulatos sorok: „*Reggelenként a csordás a teheneket trombitával hívja ki a legelőre, a kondás pedig az ő sertésállatainak a fülébe kürtölni szokott*”.

Edvi Illés Pál, Nemesdömölk lelkésze Kemenesalja népét figyelve így ír: „*egyházi hivatalban megöszült író lévén, természetes dolog, hogy minden tárgyat és eseményt észrevétlenül papos szemüvegen is szoktam nézdelni*”. Amikor a népi, nemzeti jelleget mutató hagyományok megőrzésére hívja fel a figyelmet, a károsnak vélt szokások ellen hadakozik. Így pl. felfigyelt arra, hogy a szülők gyermeküknek a keresztelés alkalmával rendszerint négy-öt, de gyakran tíz pár komát hívnak. Ezt rendkívül rossz szokásnak tartja. Ilyen sok keresztszülőt a gyermek nem tart számon, nem is ismeri meg őket. Eleget lenné egy-két koma, aki támogatásban tudná részesíteni a gyermeket, ha arra annak szüksége van. A nagy keresztelő a sok komával súlyosan megterheli anyagilag a szülőket. Főlöszleg és értelmetlen az olyan kiadás, amely a lakomázást és a tivornyázást

szolgálja. A paszítán, a lakodalmon és a halotti toron való nagy lakmározást már egy 1784. évi helytartó tanácsi rendelet eltiltotta. Két szólást idéz: A sok komaság nem gazdagság; Aki mást komának hív, tartsa kötve a maga tyúkjait.

A kemenesaljai nép másik rossz szokásának tartja, hogy a leányok bekötik a fejüket. A gyermeklány és az eladó sorban lévő hajadon egyaránt „beburkolja” a fejét télen, nyáron, házban és házon kívül egyaránt. Ezt természetellenes viseletmódnak tartja. Az asszonyoknak viszont kötelességük a fejüket bekötni. A Szentírás a férjes nők hajadon fővel való járását tilalmazza (I. Kor. 10, 11.), a leányoknak azonban szabadon kell hagyni a fejüket. A haj a leányok legfőbb ékessége, amelynek az eltakarásával nem lehet tudni, ki a hajadon és ki a férjzett nő: „Kemenes-alatt templomban, vásárnap, menyegzőben, ember nem tudja, melyik a hajadon és szabad állapotú, ki a férjzett”.

Hasonlóképpen ír, némileg más összefüggésben *A nők fejviseletéről valami c.* cikkében. A nők új divatba jött szokása ellen üzen hadat. Az úri renden lévő nők a hajukat nyíratják. Ez nem magyar nemzeti szokás. Azok az úri, városi nők, akik nyíratják a hajukat, a francia nőket utánozzák. Ne tegyék, térjenek vissza a nemzeti hagyományhoz. „A köznép a nemzeti szokásokat hivebben megőrizte, mint az elfinomult úri rend. Pórnó a haj megnyíratásától utálattal visszaborzad, mert ahhoz becstelen eszmeáramlat társul.”

Igen figyelemre méltó Edvi Illés Pál *Zsidó-iskola, az az: mit tanulhatunk a zsidóktól* című írása. A cím alatt olvassuk: *Farsangi merengés*. Ezzel talán azt akarta jelezni, hogy csak medítál olyan kérdésről, amely a közvéleményt foglalkoztatja ugyan, de bizonyára eltérőek róla a vélemények. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a sok pozitívum, dicsérő szó mellett kritikai megjegyzéseket is tesz. A zsidók iránti tiszteletet, megbecsülést egyértelműen kifejezi írásának befejező soraiban: „Fogadják pedig magyarhoni zsidó atyámfiai e merengést tőlem irántuk viseltető figyelmem és becsülésem zálogául, mellyel e tárgyban is az igazságnak hódolni, és a közjó emeléséhez egy morzsát hozhatni gondoltam”.

A *Zsidó-iskola* cím és az alcím világosan kifejezi azt, amit Edvi Illés Pál a magyar embernek ajánlani akar: „*tanuljunk a zsidóktól*”. Elsőként említi a kereskedést. A zsidó kítűnő kereskedő, gyarapszik általa. Vegyünk példát róluk, „*vetkőzzük le azt a balítéletet, hogy a kereskedés valami szégyenletes dolog*”. Másik erény: a zsidók józanul élnek, mértékletesen táplálkoznak. E tekintetben is felülmúlják a magyarokat. További erény: a zsidók gyermekeiket szorgalmasan taníttatják: „*tanulnak a zsidó gyermekek folyvást is szünet nélkül télen-nyáron*”. Ezzel szemben a magyar gyermek taníttatására szinte kényszerítő eszközöket kell alkalmazni, sok szülő gyermekeit egyáltalában nem járattja iskolába (1857!). A farsang kapcsán jut eszébe a nősülés. A zsidók házasságkötéskor anyagi javaikról szerződést kötnek. A magyar ember, kivált a nemes, ezt méltatlannak tartja, pedig a szerződéssel „*a házasok között számtalan pörpatvar megátoltatik*”. Éppen ezért „*tanuljunk a zsidóktól házasodni és házasítani, férjesülni és nősülni*”.

Edvi Illés több fontos tanulmánya a Tudományos Gyűjtemény kötetekben jelent meg. Az első 1822-ben Edvi *Illyés* Pál név alatt egy rendkívül érdekes céhszokást mutat be. Ez a *dékánmester* választáskor rendezett *lúdnnyakszakítás*. Az eseményt helyszíni megfigyelés nyomán mutatja be. (Cikke végén zárójelbe tette: „*Iró látta 1813.*”) Tudomásunk szerint ez az első magyar nyelvű közlés erről a mészároslegények körében nagy területen elterjedt szokásról. (Korábban *Simplicissimus* a 17. században a Kassa környéki *Messe-Miszlóka* nevű helységből írja le.) Edvi Illés a szakolcai (Nyitra m.) mészárosok lúdnnyakszakítását ismerteti. A szertartás nagy eseménynek számít és népes közönség előtt zajlik. A piactéren a községháza emeleti ablakán egy pózna végére kötözött ludat dugnak ki. Az állatot fejjel lefelé, erős zsinórral betekerve függesztik a rúd végéhez.

A feladat az, hogy a mészároslegény fogaival bontsa ki a kötéléket és ragadja el az állatot. Először a dékánmester próbálkozhat. Lovával a lúd alá léptet. Megragadja az állatot. Alóla a lovát elvezetik. Kezével, fogaival igyekeznek a zsinórt kibogozni. Ha már nem bírja tartani magát, int, a lovát alája vezetik, s eltávozik. Következnek a többiek, mindaddig, amíg sikerül a ludat a póznáról leoldani és elvágatni vele. A győztes lesz a következő dékánmester, a mészárosok első legénye.

Néprajzi szempontból fontos közleménye jelent meg úgyszintén a Tudományos Gyűjteményben *A' Magyar Parasztok lakodalmi szokásaik* címmel (1827). Kapcsolódik B. S. (*Balogh Sámuel*) írásához, amelyet a Tudományos Gyűjtemény ugyanazon év korábbi (III.) kötete közli. A „gyűjtés” fogalmát használja, akár a mai néprajzos, amiben a tudatos kutatómunka, a helyszíni megfigyelés fontossága rejlik. A lakodalmi szokásokra vonatkozóan a következő helyeken végzett gyűjtést: „*Tóközben, Rábaközben, Répcemelléken, Somogyban, Nógrádban, Pest és Veszprém vármegyékbe valék szemmel látó tanuja az afféle paraszti szokásoknak.*” A háztűznézésről a menyasszony ágyba fektetéséig végighalad a házasságkötés, a lakodalom mozzanatain. Ő is enged a vőfélyversek csábításának, s azok közlésével illusztrálja a lakodalom menetét. Értékét azonban eredetisége emeli, mivel az általa közölt *vőfél-levelek* nem könyvből valók, amelyek „*más újítások jobbára és nem régi eredeti formulák*”.

Edvi Illés Pál Tudományos Gyűjteményben megjelent egyéb írásaiban is vannak néprajzi adatok. Öt évig volt, 1818-tól Nagyenyeden (Sopron m.) lelkész, ahonnan a levelekben számol be élményeiről, tapasztalatairól, a lakosság életéről, foglalkozásáról stb. A leveleket, amelyeket Szecsődy János Veszprém megyei biztosnak írt, a Tudományos Gyűjtemény *Répcze mellékének rajzolatja* címmel közölte. „*Áldott és eleven*” vidékként mutatja be Répcze környékét, amelyet „*itt azon Helységetek hívják mindösszvenen, mellyek Soprony Vármegye délester szélén Himodol, vagy leginkább Cziráktól fogva, melly körül Repczénk a' Rábával öszveszakad, is nevesztetett lészen, nyugott felé Klastromig és fel a' Németségig szélyt feküsznek, a' Répcze folyó ágazati között és körül. Lovakon hosszában is fél nyári napi járó föld csak.*” Oda kékellemek a Somló és Ság hegyei. A táj „*czimere*” a termékeny gabonás föld, a zsíros rét, gyümölcsös kevés ugyan, de a „*Piroska-fej*” és a Kőszeg környéki „*német szomszédok*” késő ősszel almát, körtét szekerekkel szállítanak, faluról falura járva gabonáért cserélik. Árusok és vándor iparosok más vidékekről is mennek a Répcze melléki falvakba. Így pl. az „*égetett italaikat*” áruló hiencek, szlovák olejkárok, drótosok, „*üveges tótok*”. A Felvidékről őrlőköveket, a Balaton mellékéről pedig boraikat árulók jelennek meg. A helybeli nép foglalkozására, karakterére vonatkozóan tömör jellemzést ad: „*e' vidéket különös vágatu emberek lakják... az aloiról felutazó a Répczén általjön, és Soprony Vármegyébe lép, azonnal veheti észbe a' Répcze Melléki szellemet,*” majd a nyelvi sajátosságok bemutatása után írja: „*a' Répcze Melléki ember, különösen a' ki kereskedik, hajtogat, szekerez, vagy az alföldi pusztákra nyomtatni jár, megfordul az Országnak legmeszszebb alsó részeiben: de akárhány közül is könnyü ráesmerni. A közember apró lovakon jár, egyenes oldalú rövidke szekéren, mellynek haslófája nincsen; maga az ember jobbára posztó ruhás, kék vagy zöld színekre; köpönyeges; még szüre is köpönyeg formájú; kalapja tompa pupos; még szüre is köpönyeg formájú; kalapja tompa pupos; nemességében nemzeti büszke, de egyszersmind fölöttébb kényes is; szélcsapó, mágáért kitenni szerető; főképpen pedig mint már mondtam, beszédében udvari és tudóska, – magyarságát, nem is említvén.*” Mindezekkel a példákkal hasznosan járul hozzá az azóta eltelt száznyolcvan év változásainak a vizsgálatához.

Néprajzi szempontból figyelemre méltó értekezése a köszöntésformákkal foglalkozik, amint írja: „*a' nemzetit vizsgálja; a' köznépnél szokásban vett köszöntésekben*”. A népi, nemzeti jellegzetességek jegyei közé sorolja a köszöntést, az emberek egymást üdvözlő kifejezéseit, a találkozáskor és távozáskor, búcsúzáskor mondott formulákat. Ajánlja a más népek köszöntésformáival való összevetést, amely nyomán a népekre vonatkozó jellemző jegyek megállapíthatók. A magyar ember a *jó nap, este, éjszaka* kívánásra a *fogadj isten* formulával válaszol. Ez találkozáskor kérdéssel folytatódik: „*mint van kegyelmedek?, mint szolgál az egészség?*” A válasz: „*Nekem is hála Isten; hát oda haza valók mint vannak?*” A *jó reggel* köszöntés további jókívánságokkal egészül ki: *váljon egészségére az éjszakai nyugalom, Isten viszonzozzon több békességes napokra is*. Nem tartja helyesnek a köszöntéshez kapcsolódó csókolást. Ezt eltörendő szokásként említi. Csak a családtagok között tartja elfogadhatónak, de azok között is csak elváláskor vagy ünnepek alkalmával. Kitér a káromkodásra és a szitkozódásra is: „*a mi ellen-társas a' köszöntésnek*”. Idézzük a már akkor is szomorú tapasztalatot: „*édes magyar nemzetünk felől tegyünk egy sajnós vallomást, hogy szitkosságban ez, fájdalom! Minden egyéb nemzeteket fölül halad*”. A káromkodással, szitkozódással kapcsolatban javasolja, hogy azokat „*aethnographiai ügyességgel*” célszerű lenne összegyűjteni és „*könyvben is együtt látni*”.

A Tudományos Gyűjteményben megjelent két cikkét említjük meg. Mindkettőnek van néprajzi vonatkozása. A kalendáriumokról szóló értekezésében áttekintést ad az időszámítás különböző népeknél való történetéről, a kalendáriumok kialakulásáról, a nap, a hónap, év beosztásáról, a kalendáriumok vegyes tartalmú fejezeteiről stb. Felsorolja az ünnepeket, azoknak az évi időrendi besorolását, a jeles egyházi alkalmak sorrendjét, a hónapok elnevezésének változatait kultúrtörténeti tekintetben, illetőleg a magyar kalendáriumok összefüggésében. A kalendáriumok tartalmáról szólva elítélően nyilatkozik az időjárás, asztrológiai jövendölésről, amelyet „*szemtelen ámitásnak*” tart. Hasonlóképpen károsnak tekinti a kalendáriumokban a holdjárással kapcsolatos babonákat, amelyeket – amint tapasztalatból tudja – a lelkészek („*Jelki tanítók*”) a „*Katedrájokról hivatalosan kihirdetgetik mindenkoron*”. Felsorolja, melyek azok a hasznos tudnivalók, írások, amelyek a kalendáriumban a nép, a közember számára valók. A magyar történelemről szóló írások mellett említi a dalokat, anekdotákat és találós meséket is, mondván, hogy a kalendárium több helyen „*hitvány idő töltésnél*” mert „*a' Kalendárium még maga az egyetlen egy könyv, melyet a' Magyar... minden időben fog vásárolni és olvasni*”.

A másik cikk, amelynek néprajzi vonatkozásai vannak, a jövendőmondásról, a jóslásról szól. A témához való hozzáállása az első mondatból kitűnik: „*A' jövendők megtudására vágyódás az emberi léleknek egyik legrégebb és legveszélyesebb nyavalyája*”. Számos történeti, bibliai és egyéb példát említi. Az emberek hisznek a jóslóknak, a helységről helységere járó jövendőmondóknak, „*az oláh cigányok által mondott*” jövendölésnek, a jósló leveleknek, amely irományok számtalan másolatban közkezen forognak. Az álomból való jóslás is igen népszerű: „*álom-magyarító könyv országszerte majdnem minden közrendű háznak egyik szükséges butora*”. Edvi Illésnek ez a cikke is fontos forrásul szolgál e téma múltjához és jelenkori kutatásához.

Edvi Illés Pálnak több mint 250 cikke és több mint húsz önálló kötete jelent meg. A könyvek közül az *Első oktatásra szolgáló kézikönyv... c.* több kiadást megért munkája néprajzi példái révén forrásanyagként is rendkívül fontos. A kötet hasznos ismeretek tára az iskoláskorú gyermekek és tanítóik számára egyaránt. Korábban a *Hármas Kis Tükör* szolgált tananyagul, illetőleg *Láczai József* 1793-ban megjelent *Oskolai tanító könyve*, de az már „*kevés kezekben forog, elidősült és hiányos*”. A hiány és a szükség nagymér-

tékben hozzájárult ahhoz, hogy Marczibányi Lajos táblabíró javaslatára, díjtételére az Akadémia a pályázatot 1835-ben kiírta „*olgy vezérkönyvre*”, amely a „*tanulóknak szükséges tudnivalókat legkielégítőbben összefoglalná*”. A beküldött 11 pályamű közül Edvi Illés Pál munkáját érdemesítették a megjelentetésre. A 664 oldalas kötet 1837-ben jelent meg. Edvi Illés a bevezetésben, az ún. kalauzoló beszédben írja, hogy a kézikönyvet a „*honi kedves magyar köznép számára írta*”. Ez az első olyan „*oskolai kézi-könyv*”, amely nyújtja „*mind azon tanulmányok gyűjteményét, mellyeket falusi magyar iskolákban tanítani szükséges és hasznos... , köznépi gyermekek eddig efféle rendes könyvnek híjával voltak, és most kapják azt kezeikbe legelőször.*” A szerző törekvése az iskolai oktatáson is túlmutat. Világosan kifejezésre jut ez a következő sorokban: „*Egyik fő céljául akarta pedig tenni a ' szerző azt is, hogy nemcsak az oskolának, hanem a ' való életnek is írjon; az az: hogy a ' falusi magyar ifjuság ' kezébe egy uttal olly könyvet adjon, mellyet az, – magának tanuló korában megszerezvén – mind oskolában, mind utóbbi teljes életében használhasson; és embernői ember-korában is, mint épületes házi-könyvet forgathasson.*”

A *Kézikönyv* különböző témakörű fejezeteiben nagyszámú néprajzi példa, tanításhoz kapcsolódó folklór adalék olvasható, mint pl. *találós kérdések, mesék, közmondások, szólások és hiedelmek*. Edvi Illés közli a gyermeki szeretet példájaként az *apját megmentő lány* ókori monda folklór változatát, erkölcsi tanításként az Arany ABC-t, a szóra-koztató szövegek között a *hidas játékot* (Lengyel László). A *gazdaság-tudomány* fejezetben hasznos tanácsokat ad a gazdálkodásra, földművelésre, állattenyésztésre, felsorolja a fontosabb gazdasági eszközöket, azok népi terminológiáit stb. Az *egészség-tudomány* címszó alatt népi gyógyító eljárásmodokat is közöl.

Edvi Illés Pál munkássága több tudományágat érint. Széles látókörű, művelt ember volt. Érdeklődése a társadalomtudomány majd minden területére kiterjedt. Cikkeket, értekezéseket írt a nevelésügy, a történettudomány, nyelvtudomány, vallástörténet, természettudomány különböző témaköreiből. Amint az áttekintésből kitűnt, a népi kultúra – a köznép műveltsége – behatóan érdekelte, nagyszámú közleményben foglalkozik vele, adatokat, példákat említ, saját gyűjtéseit, megfigyeléseit közli. Írásai a kor tudományosságának a szintjén állnak. Bölcséleti, természettudományi stb. értekezései felett eljárt az idő. Ez is oka lehet, hogy a tudománytörténet majdcsaknem elfelejtkezett róla. Pedig nagy elismeréssel lehet és kell szólnunk a korszakos jelentőségű oktatásra szolgáló kézikönyvről. A maga nemében páratlan pedagógiai munka a 19. század elején.

Bár önálló néprajzi, folklór munkát nem adott ki, de a különböző közleményeiben, értekezéseiben, az oktatási kézikönyvben közölt nagyszámú néprajzi, folklorisztikai adat, példa együttesen a néprajz történetében rendkívül jelentős eredménynek tekinthető. Ha csak a *Miben áll a Magyar-Nemzetiség?* címen megjelent gondolatébresztő, figyelemfelhívó, gyűjtésre, kutatásra irányt mutató cikket írja, nevét a nagy elődök közt kell említeni. Ő sokkal szélesebben, több irányból látta – vidéki helyzeténél fogva is – a népi – a köznépi – kultúrát, a néphagyományt, mint azok – az egyébként érdemes – szerzők, akik a 19. század elején egy-egy témakörben (mese, monda) könyvet publikáltak. Itt föltétlenül szükséges hangsúlyoznunk, hogy Edvi Illés Pál néprajzilag fontos munkái az 1820-as években, az 1830-as évek elején jelentek meg, tehát jóval a Kisfaludy Társaság működése, Ipolyi, Erdélyi munkássága előtt. Későbbi – a szabadságharc utáni – számos írása is hasznos forrásul szolgál a néprajzi, honismereti kutatásokhoz.

Edvi Illés Pált méltán soroljuk a 19. századi magyar néprajzi törekvések jelentős képviselői közé. Bartucz Lajos írta 1936-ban: „*amit ma hungarológiának, magyarságtu-*

dománynak nevezünk, valójában Edvi Illés Pál az első hirdetője, sőt igazi megalapítója.”

[Jegyzetek, hivatkozott írások: *Miben áll a Magyar-Nemzetiség?* In: Magyar Hazai Vándor 1835. Minden rangú és rendű olvasók' számára (szerk.: Károlyi István), V. 1835. 51–60.; A Vasárnapi Újságban megjelent cikkek: *A nők fejviseletéről valami*, 1854:240.; *Helynevek magyarázója*, 1854:282.; *Kemenes-alji rossz népszokások*, 1854:380.; *Zsidó-iskola*, 1857:30–31, 38–39.; *Zala-Istvánd*, 1857:103–104.; *Mi a farsang?* 1857:8. sz.; *A húsvéti tojásfestés*, 1857:125–126.; *Pünkösöd*, 1857:197–198.; *Vasárnap*, 1857:289–290.; *Karácsony ünnepe*, 1857:561–562.; A Tudományos Gyűjteményben közölt írások: *Dékanmester-Választás A' Mészárosoknál Szokolczában*, 1822. VII:119–120.; *A' Magyar Parasztok lakodalmi szokásai*, 1827. XII:3–25.; *Rhapsodiák a' Köszöntés-formulákról*, 1828. V:50–61.; *Kalendárium' magyarázatja, és még valami a' honni Kalendáriomokról*. 1824., 1829. V:63–96.; *Históriai Esméreték a' Jövendőmondás Mesterségéről*, 1831. XI: 71–88.; *Répcze mellékének rajzolatja, Töredékek Levelekben*. In: Szépliteraturai Ajándék (a Tudományos Gyűjtemény melléklete), 1823:3–16.; Az iskolai könyv teljes címe: *Első oktatásra szolgáló Kézikönyv, vagyis a' legszükségesebb tudományok' öszvessége vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára készült, 's a' Magyar Tudós Társaság által első rendű Marczibányi Lajos jutalommal koszoruzott pályamunka*. Írta Edvi Illés Pál, nemes-dömölki evang. Prédikátor, esperesti iskolaügyelő, a' Dunántuli ev. Superintendensia' levéltárnoka, 's a' Magyar Tudós Társaság' levelező tagja. Buda, 1837.; Kis közlése férjrejlő katicabogár röpítéséről: *Adalék a népszokások ismeretéhez*. In: Új Magyar Múzeum, X. évf. II. k. 1860. 430.; Népdalgyűjtése angolul: In: *John Bowring: Poetry of the Magyars*. London, 1830.]
Paládi-Kovács Attila: *Néprajzi törekvések a reformkorban*, Ethn., C. 1989. 116–117.; Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*, Budapest, 1989. 63–64.; Bartucz Lajos: *A magyar nemzetismeretről*, Ethn. XLVII. 1936. 17–18.